

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΟΚΝΗΡΙΑΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

CONTRE LA FAINÉANTISE

L'EMPEREUR VESPASIEN, étant malade de la maladie de quoi il mourut, ne laissait pas de vouloir entendre l'état de l'empire, et dans son lit même dépêchait sans cesse plusieurs affaires de conséquence. Et son médecin l'en tançant comme de chose nuisible à sa santé : « Il faut, disait-il, qu'un Empereur meure debout ». Voilà un beau mot, à mon gré, et digne d'un grand prince. Adrian, l'empereur, s'en servit depuis à ce même propos ; et le devrait-on souvent ramener aux rois, pour leur faire sentir que cette grande charge qu'on leur donne du commandement de tant d'hommes, n'est pas une charge oisive, et qu'il n'est rien qui puisse si justement dégoûter un sujet de se mettre en peine et en hasard pour le service de son prince, que de le voir apoltronni ce pendant lui même à des occupations lâches et vaines, et d'avoir soin de sa conservation, le voyant si nonchalant de la nôtre.

Quand quelqu'un voudra maintenir qu'il vaut mieux que le prince conduise ses guerres par autre que par soi, la fortune lui fournira assez d'exemples de ceux à qui leurs lieutenants ont mis à chef des grandes entreprises, et de ceux encore desquels la présence y eût été plus nuisible qu'utile. Mais nul prince vertueux et courageux pourra souffrir qu'on l'entretienne de si honteuses instructions. Sous couleur de conserver sa tête comme la statue d'un saint à la bonne fortune de son état, ils le dégradent justement de son office, qui est tout en action militaire, et l'en déclarent incapable. J'en sais un qui aimerait bien mieux être battu que de dormir pendant qu'on se battrait pour lui, qui ne vit jamais sans jalousie ses gens mêmes faire quelque chose de grand en son absence. Et Sélim premier disait avec grande raison, ce me semble, que les victoires qui se gagnent sans le

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΟΚΝΗΡΙΑΣ

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ, ὄντας ἄρρωστος ἀπὸ τὴν ἀρρώστια ἀπὸ τὴν ὁποία πέθανε, δὲν παράλειπε νὰ ρωτᾷ γιὰ τὴν κατάστασιν τοῦ κράτους, καὶ στὸ κρεβάτι του ἀκόμα ξεμπέρδευε ἀδιάκοπα πολλὰ σπουδαῖες ὑποθέσεις. Καὶ καθὼς ὁ γιαιτρός του τὸν μάλλωνε πὺ ἔβλαψτε ἔτσι τὴν ὑγεία του : « Πρέπει, ἔλεγε, ἕνας Αὐτοκράτορας νὰ πεθαίνει ὀρθός. » Νὰ ἕνας ὁμορφος λόγος, νομίζω, καὶ ἄξιος ἑνὸς μεγάλου ἡγεμόνα. Ὁ Ἀδριανός, ὁ αὐτοκράτορας, τὸν μεταχειρίστηκε κι ἐκεῖνος σὲ ὁμοια περίστασι καὶ θᾶπρεπε νὰ τὸν θυμίζουν συχνὰ στοὺς βασιλιάδες, γιὰ νὰ τοὺς κάνουν νὰ αἰσθάνονται ὅτι αὐτὸ τὸ μεγάλο ἀξίωμα πὺ τοὺς δίνουν, νὰ ἐξουσιάζουν τόσους ἀνθρώπους, δὲν εἶναι ἕνα ἀξίωμα ἀκαμάτικο, καὶ ὅτι τίποτε δὲ μπορεῖ τόσο δίκαια νὰ κάνει ἕναν ὑπήκοο νὰ βαρεθεῖ νὰ κοπιάζει καὶ νὰ κινδυνεύει γιὰ χάρη τοῦ ἡγεμόνα του, ὅσο τὸ νὰ τὸν βλέπει νὰ τεμπελιάζει τὸν ἴδιο καιρὸ δοσμένος σὲ ἀναντρες καὶ μάταιες ἀσχολίες, καὶ νὰ γνοιάζεται γιὰ τὴ διατήρησή του, καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους νὰ γνοιάζεται τόσο λίγο.

Ἄν κανένας θελήσει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι εἶναι προτιμότερο ὁ ἡγεμόνας νὰ διευθύνει τοὺς πολέμους του μὲ ἄλλον παρὰ ὁ ἴδιος, ἡ τύχη θὰ τοῦ προμηθεύει ἀρκετὰ παραδείγματα ἡγεμόνων πὺ οἱ στρατηγοὶ τους ἐκτέλεσαν μεγάλες ἐπιχειρήσεις, ὅπως καὶ ἄλλων ἀκόμα πὺ ἡ παρουσία τους θᾶβλαψτε μᾶλλον παρὰ θὰ ὠφελοῦσε. Κανένας ὁμως ἡγεμόνας γενναῖος καὶ θαρραλέος δὲ θ' ἀνεχτεῖ νὰ τοῦ δώσουν τόσο αἰσχρὲς συστάσεις. Μὲ τὸ πρόσχημα νὰ φυλάξουν τὸ κεφάλι του καθὼς τὸ ἀγαλμα ἑνὸς ἁγίου γιὰ τὴν καλοτυχία τοῦ κράτους του, τὸν καθαιροῦν ἴσα-ἴσα ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του, πὺ εἶναι ὀλάκερο στρατιωτικὴ δράση, καὶ τὸν κηρύσσουν ἀνίκανο γιὰ δαῦτο. Γνωρίζω ἕναν¹ πὺ θὰ προτιμοῦσε νὰ νικηθεῖ παρὰ νὰ κοιμᾷται τὴν ὥρα πὺ ἄλλοι θὰ πολεμοῦσαν γι' αὐτόν, καὶ πὺ δὲν εἶδε ποτὲ δίχως ζήλεια κι αὐτοὶ ἀκόμα οἱ ἀντρες του νὰ κάνουν κάτι μεγάλο χωρὶς ἐκεῖνος νᾶναι μαζί τους. Κι ὁ Σελήμ ὁ Α΄ ἔλεγε πολὺ σωστά, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὅτι οἱ νίκες πὺ κερδίζονται δίχως τὸν

1. Ἐννοεῖ τὸν Ἑρρίκο τὸν Δ΄. (P. Villey.)

maître ne sont pas complètes ; de tant plus volontiers eût-il dit, que ce maître devrait rougir de honte d'y prétendre part pour son nom, n'y ayant embesogné que sa voix et sa pensée ; ni cela même, vu qu'en telle besogne les avis et commandements qui apportent honneur sont ceux-là seulement qui se donnent sur la place et au milieu de l'affaire. Nul pilote n'exerce son office de pied ferme. Les princes de la race ottomane, la première race du monde en fortune guerrière, ont chaudement embrassé cette opinion. Et Bajazet second avec son fils, qui s'en départirent, s'amusant aux sciences et autres occupations casanières, donnèrent aussi de bien grands soufflets à leur empire ; et celui qui règne à présent, Amurat troisième, à leur exemple, commence assez bien de s'en trouver de même. Fut-ce pas le roi d'Angleterre, Édouard troisième, qui dit de notre Charles cinquième ce mot : « Il n'y eut onques roi qui moins s'armât, et si n'y eut onques roi qui tant me donnât à faire » ? Il avait raison de le trouver étrange, comme un effet du sort plus que de la raison. Et cherchent autre adhérent que moi, ceux qui veulent nombrer entre les belliqueux et magnanimes conquérants les rois de Castille et de Portugal de ce qu'à douze cents lieues de leur oisive demeure, par l'écorce de leurs facteurs, ils se sont rendus maîtres des Indes d'une et d'autre part : desquelles c'est à savoir s'ils auraient seulement le courage d'aller jouir en présence.

L'empereur Julian disait encore plus, qu'un philosophe et un galant homme ne devaient pas seulement respirer : c'est-à-dire ne donner aux nécessités corporelles que ce qu'on ne leur peut refuser, tenant toujours l'âme et le corps embesognés à choses belles, grandes et vertueuses. Il avait honte si en public on le voyait cracher ou suer (ce qu'on dit aussi de la jeunesse lacédémonienne, et Xénophon de la persienne), parce qu'il estimait que l'exercice, le travail continuel et la sobriété devaient avoir cuit et asséché toutes ces superfluités. Ce que dit Sénèque ne joindra pas mal en cet endroit, que les anciens Romains maintenaient leur jeunesse droite : « Ils n'apprenaient, dit-il, rien à leurs enfants qu'ils dussent apprendre assis. »

C'est une généreuse envie de vouloir mourir même, utilement et

ἀφέντη δὲν εἶναι πλήρεις· καὶ τόσο περισσότερο, θάλεγε, ὅσο ὁ ἀφέντης αὐτὸς θᾶπρεπε νὰ κοκκινίζει ἀπ' τὴ ντροπὴ πὺν ἀξιῶνει μέρος σ' αὐτὲς γιὰ τὸ ὄνομά του¹, μὴ ἔχοντας χρησιμοποιοῦσε παρὰ μόνο τὴ φωνὴ καὶ τὴ σκέψη του· οὔτε κι αὐτὸ μάλιστα, ἀφοῦ σὲ τέτοιες δουλειῆς οἱ γνῶμες καὶ οἱ διαταγὲς πὺν φέρνουνε δόξα εἶναι ἐκεῖνες μόνο πὺν δίνονται ἐπὶ τόπου καὶ μὲς στὴ βράση τοῦ ἔργου. Κανένας πιλότος δὲν ἐκτελεῖ τὸ ἔργο του στὴ στεριά. Οἱ ἡγεμόνες τῆς ὀθωμανικῆς φυλῆς, τῆς πρώτης στὸν κόσμον στὰ πολεμικὰ κατορθώματα, ζεστὰ ἀγκαλιάσανε τὴ γνώμη αὐτὴ. Καὶ ὁ Βαγιαζήτ ὁ Β' καὶ ὁ γιὸς του, πὺν τὴν ξαστόχησαν, διασκεδάζοντας μὲ τὶς ἐπιστῆμες καὶ μὲ ἄλλες σπιτικές ἀσχολίες, δώσανε πολὺ μεγάλους μπάτσους στὸ κράτος τους· κι αὐτὸς πὺν τῶρα βασιλεύει, ὁ Μουράτ ὁ Γ', ἀρχίζει, κατὰ τὸ παράδειγμά τους, νὰ κάνει ἀρκετούτσικα τὰ ἴδια. Δὲν ἦταν ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας, ὁ Ἐδουάρδος ὁ Γ', πὺν εἶπε γιὰ τὸν Κάρολο τὸν Ε' μας τὸ λόγο αὐτό: « Δὲν ὑπῆρξε ποτὲ βασιλιάς πὺν λιγότερο ν' ἀρματώθηκε, κι ὥστόσο δὲν ὑπῆρξε ποτὲ βασιλιάς πὺν νὰ μ' ἔβαλε σὲ τόσες σκοτοῦρες »; Εἶχε δίκιο νὰ τὸ βροῖσκει παράξενο, σὰν κάτι τῆς τύχης περισσότερο παρὰ τῆς λογικῆς. Καὶ ἄς γυρέψουν ἄλλος νὰ συμφωνήσῃ μαζί τους καὶ ὄχι ἐγώ, ἐκεῖνοι πὺν θέλουν νὰ λογαριάζουν ἀνάμεσα στοὺς πολεμικοὺς καὶ γενναίους κατακτητὲς τοὺς βασιλιάδες τῆς Καστίλιας καὶ τῆς Πορτογαλίας γιὰ τ' ὅτι χίλιες διακόσιες λεῦγες ἀπὸ τὴν ἀνεργὴ κατοικία τους, χάρη στοὺς πράχτορές τους, κυρίεψαν τὶς Ἰνδίες πέρα γιὰ πέρα: τὶς ὁποῖες δὲν ξέρω ἂν θὰ εἶχαν κὰν τὸ θάρρος νὰ πᾶνε αὐτοπροσώπως νὰ τὶς χαροῦν.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουλιανὸς ἔλεγε καὶ κάτι περισσότερο, ὅτι ἓνας φιλόσοφος κι ἓνας εὐπατορίδης δὲν πρέπει μήτε νὰ ἀναπνέουν: δηλαδὴ νὰ μὴ δίνουν στὶς σωματικὲς ἀνάγκες παρὰ ὅ,τι δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς ἀρνηθεῖ, ἔχοντας πάντα τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀπασχολημένα μὲ πράματα ὠραῖα, μεγάλα κι ἐνάρετα. Ντροπέτανε ἂν μπροστὰ στὸν κόσμον τὸν ἔβλεπαν νὰ φτύνει ἢ νὰ ἰδρώνει (πράμα πὺν λένε καὶ γιὰ τὴ νεολαία τῆς Σπάρτης, κι ὁ Ξενοφώντας γιὰ τὴν περσικὴ), γιὰτὶ εἶχε τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀσκήση, ἡ ἀδιάκοπη ἐργασία καὶ ἡ ἐγκράτεια, πρέπει νὰ χουν ψήσει καὶ ξεράνει ὅλα τοῦτα τὰ ἀποβγάσματα. Ἐκεῖνο πὺν λέει ὁ Σενέκας δὲ θᾶρθεῖ ἀσκημα ἐδωπέρα, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι κρατούσανε τοὺς νέους ὀρθοῦς: « Δὲ μάθαιναν, λέει, τίποτα στὰ παιδιὰ τους πὺν νᾶπρεπε νὰ τὸ μάθουνε καθιστά. »

Εἶναι μιὰ εὐγενικὰ φιλοδοξία τὸ νὰ θέλουμε καὶ νὰ πεθάνουμε ἀκόμα

1. Γιὰ τὴ φήμη, τὴ δόξα του.

virilement ; mais l'effet n'en gît pas tant en notre bonne résolution qu'en notre bonne fortune. Mille ont proposé de vaincre ou de mourir en combattant, qui ont failli à l'un et à l'autre : les blessures, les prisons leur traversant ce dessein et leur prêtant une vie forcée. Il y a des maladies qui atterrent jusques à nos désirs et à notre connaissance. Moleï Molluc, roi de Fez, qui vient de gagner contre Sébastien, roi de Portugal, cette journée fameuse par la mort de trois rois et par la transmission de cette grande couronne à celle de Castille, se trouva grièvement malade dès lors que les Portugais entrèrent à main armée en son état, et alla toujours depuis en empirant vers la mort, et la prévoyant. Jamais homme ne se servit de soi plus vigoureusement et plus glorieusement. Il se trouva faible pour soutenir la pompe cérémonieuse de l'entrée de son camp, qui est, selon leur mode, pleine de magnificence et chargée de tout plein d'action, et résigna cet honneur à son frère. Mais ce fut aussi le seul office de capitaine qu'il résigna ; tous les autres, nécessaires et utiles, il les fit très laborieusement et exactement : tenant son corps couché, mais son entendement et son courage debout et ferme, jusques au dernier soupir, et aucunement au-delà. Il pouvait miner ses ennemis, indiscrètement avancés en ses terres ; et lui poisa merveilleusement qu'à faute d'un peu de vie, et pour n'avoir qui substituer à la conduite de cette guerre et affaires d'un état troublé, il eût à chercher la victoire sanglante et hasardeuse, en ayant une autre sûre et nette entre ses mains. Toutefois il ménagea miraculeusement la durée de sa maladie à faire consommer son ennemi et l'attirer loin de l'armée de mer et des places maritimes qu'il avait en la côte d'Afrique, jusques au dernier jour de sa vie, lequel, par dessein, il employa et réserva à cette grande journée. Il dressa sa bataille en rond, assiégeant de toutes parts l'ost des Portugais : lequel rond, venant à se courber et serrer, les empêcha non seulement au conflit, qui fut très âpre par la valeur de ce jeune roi assaillant, vu qu'ils avaient à montrer visage à tous sens, mais aussi les empêcha à la fuite après leur route. Et, trouvant toutes les issues saisies et closes, furent contraints de se rejeter à eux-mêmes (*«coacervanturque non solum cæde,*

χρήσιμα καὶ ἀντρίκια· ἢ πραγματοποιήσῃ της ὁμως δὲν ἔγκειται τόσο στὴν καλὴ μας ἀπόφαση ὅσο στὴν καλὴ τύχη μας. Χίλιοι τ' ὄβαλαν στὸ νοῦ τους νὰ νικήσουν ἢ νὰ πεθάνουν πολεμώντας, κι ἀστόχησαν καὶ στὸ ἓνα καὶ στ' ἄλλο : οἱ πληγές, οἱ φυλακές, ἀντισκόψανε αὐτό τους τὸ σχέδιο δίνοντάς τους μιὰ ζωὴ στανικὴ. Εἶναι ἀρρώστιες πὺ ἀφανίζουσιν ὡς καὶ τὶς ἐπιθυμίες μας ἀκόμα καὶ τὸ μυαλό μας. Ὁ Μουλι Μολλούχ, βασιλιάς τοῦ Φέζ, πὺ κέρδισε ἐδῶ καὶ λίγον καιρὸ [στὸν πόλεμο] κατὰ τοῦ Σεβαστιανοῦ, βασιλιᾶ τῆς Πορτογαλίας, τῆ μάχη τὴν ἑακουστὴ γιὰ τὸ θάνατο τριῶν βασιλιάδων καὶ γιὰ τὴ μεταβίβαση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ στέμματος· στὸ στέμμα τῆς Καστίλιας, ἔτυχε νάναί βασιλιάς ἀρρωστος ὅταν οἱ Πορτογάλοι μπῆκαν ὄπλισμένοι στὸ κράτος του καὶ ἀπὸ τότε πήγαινε ὄλοένα χειροτερεύοντας πρὸς τὸ θάνατο, καὶ προβλέποντάς τον. Ποτὲ ἄνθρωπος δὲ μεταχειρίστηκε τὸν ἑαυτό του πιὸ γερά καὶ πιὸ ἔνδοξα. Δὲν εἶχε ἀρκετὴ δύναμη γιὰ νὰ πάρει μέρος στὴν ἐπίσημη τελετὴ τῆς εἰσόδου στὸ στρατόπεδο, πὺ εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια τους, γεμάτη μεγαλοπρέπεια καὶ πολλὴ κίνηση καὶ δράση, καὶ παράτησε τὴν τιμὴ αὐτὴ στὸν ἀδερφό του. Μὰ ἦταν καὶ τὸ μόνο ἔργο στρατηγοῦ πὺ παράτησε· ὅλα τ' ἄλλα, ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα, τὰ ἔκαμε πολὺ φίλεργα καὶ σωστά : κρατώντας τὸ σῶμα του ξαπλωμένο, τὸ νοῦ του ὁμως καὶ τὸ κουράγιο του ὀρθὰ καὶ ἀλύγιστα, ὡς τὴν τελευταία ἀνάσα, καὶ λιγάκι ἀκόμα παραπέρα. Θὰ μπορούσε νὰ φθείρει λίγο-λίγο τοὺς ἔχθρους του, πὺ εἶχαν ἀστόχαστα προχωρήσει στὴ χώρα του· καὶ τοῦ στοίχισε φοβερὰ πού, μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχει λίγη ζωὴ παραπάνω μπροστά του, καὶ ποιόν νὰ βάλει ἀντικαταστάτη του στὴ διεύθυνση αὐτοῦ τοῦ πολέμου καὶ στὶς ὑποθέσεις ἑνὸς κράτους ταραγμένου, βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ ζητήσῃ μιὰ νίκη αἱματερὴ καὶ ἀβέβαιη, ἐνῶ εἶχε στὰ χέρια του μιὰν ἄλλη σίγουρη καὶ φανερὴ. Ὡστόσο βόλεψε θαυμαστὰ τὴ διάρκειά τῆς ἀρρώστιας του στὸ νὰ καταπονέσει τὸν ἔχθρό του καὶ νὰ τὸν τραβήξῃ μακριὰ ἀπὸ τὸ στρατὸ τῆς θάλασσας κι ἀπὸ τὶς ναυτικὲς θέσεις πὺ εἶχε στὴν παραλία τῆς Ἀφρικῆς, ὡς τὴν ὕστερη μέρα τῆς ζωῆς του, πὺ ἐπίτηδες τὴ μεταχειρίστηκε καὶ τὴ φύλαξε γι' αὐτὴ τὴ μεγάλη μάχη. Παράταξε τὰ στρατεύματά του κυκλικά, πολιορκώντας ὄλοῦθε τὸ στρατόπεδο τῶν Πορτογάλων : ἢ ὁποῖα κυκλικὴ παράταξη, καμπτόμενη καὶ συμπτυσσόμενη, τοὺς ἔφερε ἐμπόδια ὄχι μονάχα στὴ σύρραξη, πὺ ὑπῆρξε σφοδρότατη λόγῳ τῆς ἀντρειᾶς τοῦ νέου αὐτοῦ ἐπιτιθέμενου βασιλιᾶ, μιὰ κι ἔπρεπε νὰ παρουσιάζουν [οἱ Πορτογάλοι] μέτωπο πρὸς ὅλα τὰ σημεία, μὰ καὶ τοὺς ἐμπόδισε νὰ ξεφύγουν ὕστερα ἀπὸ τὸ σκόρπισμά τους. Καί, βρίσκοντας ὅλες τὶς διεξόδους πιασμένες καὶ κλειστές, ἀναγκάστηκαν νὰ ρι-

sed etiam fuga) et s'amonceler les uns sur les autres, fournissant aux vainqueurs une très meurtrière victoire et très entière. Mourant, il se fit porter et tracasser où le besoin l'appelait, et, coulant le long des files, enhortait ses capitaines et soldats les uns après les autres. Mais un coin de sa bataille se laissant enfoncer, on ne le put tenir qu'il ne montât à cheval, l'épée au poing. Il s'efforçait pour s'allier, ses gens l'arrêtant qui par la bride, qui par sa robe et par ses étriers. Cet effort acheva d'accabler ce peu de vie qui lui restait. On le recoucha. Lui, se ressuscitant comme en sursaut de cette pâmoison toute autre faculté lui défaillant, pour avertir qu'on tût sa mort qui était le plus nécessaire commandement qu'il eût lors à faire, pour n'engendrer quelque désespoir aux siens par cette nouvelle, expirant en tenant le doigt contre sa bouche close, signe ordinaire de faire silence. Qui vécut onques si longtemps et si avant en la mort? Qui mourut onques si debout?

L'extrême degré de traiter courageusement la mort, et le plus naturel, c'est la voir non seulement sans étonnement, mais sans souci continuant libre le train de la vie jusque dans elle. Comme Caton qui s'amusait à dormir et à étudier, en ayant une, violente et sagace, présente en sa tête et en son cœur, et la tenant en sa main

---

1. «Σωριάζονται όχι μόνο από τὸ μακελειὸ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆ φευγάλα.» (Τίτος Λίβιος, II, 4.)

χιούν πάνω στους ίδιους τους εαυτούς των (« *coacervanturque non solum cæde, sed etiam fuga* ») και να σωριαστούν οι μὲν πάνω στους δέ, παρέχοντας στους νικητὲς μιὰ πολὺ φονικὴ καὶ πολὺ πλέρια νίκη. Ἐνῶ ψυχομαχοῦσε, εἶπε καὶ τὸν πῆγαν καὶ τὸν τριγύρισαν² ἐδῶ κι ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸν καλοῦσε, καὶ περνώντας στὸ μακρὸς τὶς γραμμές, ψύχωνε ἀράδα τοὺς καπετάνιους του καὶ τοὺς στρατιῶτες. Ἀλλὰ καθὼς μιὰ γωνιὰ τῆς γραμμῆς του ἄρχισε νὰ ὑποχώρει, δὲ μπόρεσαν νὰ τὸν ἐμποδίσουν ν' ἀνέβει στ' ἄλογό του, μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι. Προσπαθοῦσε νὰ πάει νὰ χτυπηθεῖ, κι οἱ ἄντρες του τὸν συγκρατούσανε ποιὸς ἀπὸ τὸ χαλινάρι, ποιὸς ἀπὸ τὸ ροῦχο του κι ἀπὸ τοὺς ἀναβατήρες του. Ὁ ἀγώνας αὐτὸς ἀφάνισε τὴ λίγη ζωὴ ποὺ τοῦ ἀπόμεινε. Τὸν ξαναξάπλωσαν. Ἐκεῖνος, ξυπνώντας σὰν μ' ἓνα ξαφνικὸ τίναγμα ἀπὸ τὴ λιποθυμιὰ αὐτῆ, καθὼς κάθε ἄλλη δύναμη τοῦφευγε, τοὺς εἶπε νὰ κρύψουν τὸ θάνατό του, πράγμα ποὺ ἦταν ἡ πιὸ ἀναγκαῖα διαταγὴ ποὺ μποροῦσε ἐκείνη τῆ στιγμῆ νὰ τοὺς δώσει, γιὰ νὰ μὴ φέρει καμιὰ ἀπελπισία στους δικούς του ἢ εἶδηση αὐτῆ, κι ὕστερα ξεψύχησε, κρατώντας τὸ δάχτυλό του πάνω στὸ κλειστὸ στόμα του, σημάδι συνηθισμένο γιὰ νὰ ἐπιβάλλουμε σιωπὴ. Ποιὸς ποτὲ ἔζησε τόσο πολὺ καὶ τόσο μπρὸς μὲς στὸ θάνατο; Ποιὸς ποτὲ πέθανε τόσο ὀρθός;

Ὁ ὑπέρτατος βαθμὸς τοῦ νὰ φερνόμαστε γενναῖα μὲ τὸ θάνατο, κι ὁ πιὸ φυσικός, εἶναι ὄχι μόνο νὰ τὸν βλέπουμε χωρὶς ταραχὴ, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἔγνοια, συνεχίζοντας λεύτερα τὸ περπάτημα τῆς ζωῆς ὡς καὶ μέσα σ' αὐτόν. Ὅπως ὁ Κάτωνας, ποὺ δὲ σταμάτησε νὰ κοιμᾶται καὶ νὰ μελετᾶ, ἔχοντας ἔγα θάνατο, βίαιο κι αἱματηρό, ποὺ ἔστεκε στὸ κεφάλι του καὶ στὴν καρδιά του, καὶ ποὺ τὸν κρατοῦσε στὸ χέρι του³.

2. Δυὸ λέξεις κι ἐδῶ μὲ τὸ ἴδιο νόημα, ὅπως τὸ συνηθίζει ὁ Montaigne.

3. Ἐννοεῖ τὴν αὐτοκτονία τοῦ Κάτωνα μὲ τὸ μαχαίρι του.